

EUSKAL OPERA⁽¹⁾

Isidoro Fagoaga'k gaztelaniaz egiña
eta *Yon Etxaide*'k euskaratua.

Euskal-operaz egin-asmo dudan azalpentoak, oso-osorik bilduko du agertoki-musikari (2) dagokion bilduma, «euskal-frantsesak» eta «euskal-españolak» zatiketa artifizialik erabili gabe, zeren, bi-biek, enbor berberan dutelako sortze, paraleluki hazi izan dira, historian zehar bata-besteaganatuz eta alkar osatuz. Historia hau, musika jakintsuari eta beste arteei dagokienez, sortze berri xamarrekoa da Euskalerria'n (3).

Badago antz-irudi bitxi bat italiar operaren eta euskal-operaren jaiotzen artean, harentzako bi aldizko abantailarekin, hots, antziñatasun handiagoa eta batez ere irrada (4) ugariago eta zabalago bat.

Italiar opera —lehen aldikoz *musika aurkeztua* izendatua izan zena, gero, Monteverdi'ren etorrerarekin, *rimforma melodrammatica*

(1) Lan hau, Paris'ko Sorbona'n, Baiona'ko Eusko-Erakustegian (Musée Basque) eta Maule'ko Ikastetxean emandako bi hitzaldiren bateratzea da, hots, "La musique folklorique basque" eta "La musique représentative basque". (Egillearen oharra).

(2) Testuan: escénico-musical.

(3) Beste herrialde askotan bezala, eusko-gizona, norbere herriko edergintza sortu baino lehen, beste herrien edergintza-mendeko izan da. Ederlari euskaldunek edo beren aurrekoek, larre-nausitasun giroan hazirik, beren mugaz kanpora billatu zuten goi-adimenaren hedadura eta adierazbidea, norbere nortasunaren ezaguera eduki zuten arte. Horrela, konprendigarri da euren lurraldetik kanpora aurki dezagula euskal-jatorri garbiko izenik ugari, bai musika gaietan eta bestelako edergintzetan: irudigintza, eskultura, pintura, arkitektura, etab. Aipa ditzagun batzuek: Zurbaran, Antxietarrak (eskulturalaria eta Errege-Kaperako musikalaria), Jauregi (Cervantes'en erretrataria), Goya, Joane Olabarrietako eta Domiku Ezeitzako (Herrera'ren jarraitzaile Escorial'en eraikintzan), Arizmendi, Araotz, Iriarte (Murillo'k: hain miretsia), Matxin Gaintzako eta Mikele Zumarrako (Miguel de Zumárraga), Sibilía'ko kate-draleko obrak bururatu zituztenak, Etxabe (Mexico'ko pintura-eskolaren fundatzaile) eta milla gehiago euren kontakizuna eziñezkoa litzakena. (E. O.).

(4) Testuan: difusión (lit.: "lance en la siembra hecha a pulso". Azkue).

edo, soilki, *melodrama*, eta azkenik *opera in musica* eta, laburpenez *opera* bakarrik— Pizkundeko sorkari (5) aristokratiku bat izan zen. Ederlari eta gizaseme kulturadun batzuek, Florenzia'n, Giovanni Bardi'ren etxean egiten zutèn bigiran (6) sortu zen. Hau (1567-1643), Vernio'ko kondea zen eta jakite handiko pertsonaia, olerkaria eta musikalaria. Bilkura honi *Camerata fiorentina* izena eman zitzaion. Jacopo Peri, Giulio Caccini, Gerolamo Mai eta beste batzuek ziren osatzaile, Vincenzo Galilei —fisiku famatuaren aita— gidari zutelarik. Helburua: musika *in stilo recitativo* edo *in armonia favellando* sortzea zuten. Asmakizun hau, muiñera jota, teatru zaharraren hezteari, helendarrari bereiziki, ekin nahi zion tankera jakintzadun bat besterik etzen.

EDERGINTZA SORTZEAREN ANTZA (7)

Mende t'erdi geroago eta tankera berberako aristokrata giro batean sortu zen euskal-opera. Gixa hontako teatru-musikaren lehen-dabiziko saioa Bergara'n egin zen, 1764'an, Xabier Maria Munibeko jaunaren, hots, Peñafiorida'ko Kondearen jauregian, *Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País* en fundaziño hastapenetan. Beronen eragilleak, aipatutako Kondea eta beste zaldun batzuek izan ziren, alegia, «Azkoiti'ko Zalduntxo» sonatuak, Aita Isla'k deitu zien bezala zalantzagabeko ironeia batez.

Lagunarte honen arba izan zen Mintegia (8), Bergara'n sortua hau ere 1776'an. «Unibersidade izenik hartu gabe —Fausto Arotzena'k komentazen duenez—, hori baiño gehiago izan zen beharbada: hots, bere garaiari aintzineratu zitzaion Zientzia Azterketak egiteko Instituto benetako bat. Unibersidade klasikutan ikusi etziren gabinetek eta laborategiak (9) ezarri ziren; eta hoberik ere bada: atzerrian arrakasta (10) handiena zuten zientzialariak ekarri zituzten, hala nola, Proust, Tunborg, Chabaneau eta beste batzuek. Hemengoak kutsatu ziren zientzia berriaz eta Juan Jose eta Fausto Elhuyart (11)

(5) Errenazimentuko kreaziño.

(6) Testuan: tertulia.

(7) Testuan: Similitud de fundación artística.

(8) Testuan: el Seminario.

(9) Laboratorios.

(10) Fama, sona, entzute.

(11) Logroño'n sortuak izanarren, jatorriz Ipar-Euskalerrikoak ziren. Hemendik dator noski deitura honen nahastea, gaur nahiz Elhuyart, nahiz Elhuyar izkiriartzen baita. Segurki jatorriz Elhuyarte izanen zen; gero frantsez hizkuntzak "Elhuyart" bihurtu bide zuen eta azkenik gaztelarak "Elhuyar". Fausto'ri Logroño'ko hiriak eskeiñi zion karririk "Elhuyar" forma laburtua darama. (Itzulzailearen oharra.)

anaiak wolframioa apartatzea lortu zuten, alegia, kimika-zientzietan horrelako gairaldia (12) eduki duen elementua. Elhuyartarrak izan ziren halaber, beste pertsona batzuen laguntzaz, Chabaneau eta Narros'ko Markesa euren artean, «platina americana» delakoan bildutako platinua zabalkor (13) egiteko xistema arkitu zutenak» (14).

LEHENENGO MUSIKAGINTZA AGERTOKIRAKO

Goi-kulturaren giro hartan, jatorrizko hizkuntzaren estudio eratsu bat has zitekean, hiztegi baten bilguma egiteko lan-gaiak (15) darakusenez. Eta perspektiba aginkor honen betegarri, han aurkeztu zen ere 1764'ko Iraillaren 12'an, eta aipatutako Kondearen egitez, geroko euskal-antzegintzaren (16) lehenbiziko musikadun egintza agertokirako, hots, «El borracho burlado», bi hizkuntzakiko opera (17).

Lehenengo bolaran, Kondea bere burua gordetzen saiatu zen «Un caballero guipuzcoano»ren gaitz-izenpean, baiñan geroago, libretua argitaratzean, *Oharpen* bat erantxi zion aintzinetik. Beste gauzen artean honela ziona: «...beronen Egille naizela aitortzen dut eta bere akatsen erantzule egiten naiz. Aitortzen dut asko direla eurak; eztu harek (operak) Entzule-jendea eskuarki interesatu-azten duenik,

(12) Desarrollo.

(13) Maleakor (maleable).

(14) «Aipatutako Gizarteak —jarraitzen du Arotzena'k— erresumako eta erresumaz kanpoko lehendabizikoa izan zelarik, eragin ikaragarria izan zuen eta lehenengo momentutik goietsia izaten jakin zuen, zientzia gaiak muin-muñetik tratatzen ziren bilkurei eskerrak eta bilguma osoa eskuratzen oso zailla den bere «Extractos» delakoari eskerrak batez ere. Zuzen igorritako artikulua onartzen zituen, baiñan bereizikiago Billeratan irakurritako jardungaiak. Beren izpirituagatik —aurrerakoa zinez, baiñan ifiola ere ez heterodoxua— kontra egillerik izan zuten. Julio Urkixokoak, Menéndez Pelayo'ri egindako erantzunean, gauzak bere tokian jarri zituen». (E. O.)

(15) Testuan : proyecto.

(16) Teatrugintza, teatrua.

(17) Gaur-egun oraindik etabaida dabil *El borracho burlado* euskal-antzeigintzaren lehendabiziko saiaketa izan ote zen ala ez, zeren, obratxo bat aurkitu baita, 1762'an Azkoitia'n inprimatua, agertokiko lehenentasun hori azaldu behar zukeana. Artzain egloa bat da —hain ugariak aldi hartan, Frantzia'n baitipat— *laukotan* eta *sortziko erditan* (en *laukos* y *sortzikos medios*) osatua, Artzain koru batekin eta Tirsis'en eta Filis'en arteko alkar-hizketakin. Beronen egilletzat ere Peñaforida jotzen da. Obraren titulu osoa honela da: «Gabon-Sariac edo aurtengo gavonetan Azcoitico Eleiza Nagusian cantatuko diran GAVON-CANTAC EDO OTSALDIAC. Puernatus est nobis, venite adoremus. AZCOITIAN Misericordiam MD.CCLXII». Pedro Ignacio Barrutia'ren *Acto para la Nochebuena* deritzan euskal-auto laburraren aipamena ere egin dezagun, 1764 baiño lehenago izkiriatua eta zenbait bider editatua. Eztitugu ezagutzen, ordea, bere sortzearen eta aurkeztearen noiz-nolak (E. O.)

zeren amodioaren bixka falta baitzaio, hots, Teatru guzitan hain sarri darabilten eragingarria, denen begi-belarriak erakartzeko eta biltzeko» (18).

Halaxen da; kontagaia, kantuzkoak euskaraz izkiriaturik eta gaztelaniaz esanezkoak, Italia'ko *ópera buffa* delakoan usadiozkoa da —Pergolesi'rena baitipat bere *Serva padrona*'rekin—; gero, Frantzia'ra lurrez aldatu zen, eta hemen, Peñaforida gaztea Tolosa'n (Toulouse) baitzegoen aldi hartan humanidadeak estudiatzen, jeneru hontaz hezatu zen (19), Jean Jacobe Rousseau'ren *Le devin du village* (Hirixkako Aztia) aurkeztuz han. Jakiña den bezala, autore hau, Enziklopedia'ko bere lagunekin batean, eragin handikoa izan zen «Zalduntxo» baitan, kultura-eragiña soil-soilki, eta ez heterodok-sua, asmo txar nabarmenez batzuek aditzera eman zuten bezala. Eragin hau ere nabarmenago izan zen Manuel Inazio Altunako hirukidearen baitan, Ginebra'ko filosofaria beronekin bizi izan baitzen Venecia'n eta Paris'en eta *Aitortzak* bere liburu hotsandikoan gorapamen beroak egiten dizkio.

Etzen ezertxo ere jakin musikaz mende honen hastapenetaiaño. Orduan, Gipuzkoako Ahaldundegiak Bonaparte Printzearen alarguntseangandik eskuratutako paperei eskerrak, kanzoneta bat arkitu zen, Txanton Garrote'k —edariari emandako protagonista, tankera askotan Cervantes'en Sancho Panza gogora dakarkiguna Barataria uhar-teko ibillera menturatsuan— hasiera ematen diolarik obrari. Baiñan, azterketak aintzina dihoaz eta uste izatekoa da, egunen batean, eta ez ahal da urrutikoa izanen, partitura oso-osoa ediren ahal izango dela (20).

(18) *Okarpen* honi *Nota* bat darraikio honela diona: “Ondotxo dakit badela komedia bat (edo, beharbada, opera komikua) frantsesez, ideiaz honen antzekoa; baiñan ozenki diot, eztudala ez ikusi, ez irakurri; areago, eztaikit segurantziaz titulua eta oraindik gutxiago haren egilea nor den”. Aitortzen digu ere gaztelaniara itzuli zuela beste opera komiku bat, *Le Maréchal Ferrant* izenekoa eta argi jartzen du beronetan: “Itzultzailearen partea besterik ez nuen, arikizum hontako trebetasun urriaren kritikapeko izatea bakarrik arriskatzen nuelarik”. Lerro hauek Peñaforida'ren kezka aditzera ematen dute, zeren, otezk plajio salaketa baten aintzinean, bere lan artedunarentzat zein iturritan edan duen jakin-erazten baitu. (E. O.)

(19) Testuan: se impregnó.

(20) Arestian beste aurkikuntza bat egin da. Persona batzuen esanez edo us-tez, *El borracho burlado*'ren partitura osoa da. Baiñan, bada xehetasun kezka-garririk, alegia, lehenengo aldian, naturala den bezala, lehiatsu harrera egin zitzaion aurkikuntza ezte la konfirmatzen; aitzitik, haren jatortasunaren iritziak liferenteak dira eta baita alkarren kontrakoak ere. Denbora aintzina dihoa eta desakorduak zutik dirau: batzuentzat amarru bat da, nahaste zarpaíl bat; beste batzuentzat, berriz, idorotako paperok eta beroien baitako musika, *Kondeak* konposatu edo obrarentzat moldatu zituenak berberak dira. Guk, gure partez, derizkiogu ezte la inólako judiziorik egin behar eztabaidagarri diren dokumentuez, aurretikako az-

Aurkezpenak bi izan ziren eta Bergara'ko Udal-bilgoan (21) eman zituzten aipaturiko 1764'garren urtean, Iraillaren 12'an eta 14'an. Hara bildu zèn jendegiroa bereizia eta ugaria izan zen eta bai obrari eta bai antzegintzalariei abegi bero-beroa egin zitzairen. Bergara'ko Kontseilluko Errejistruan 94-121 v. Foliotan arkitzen dugun «leku-kotzak» (22) probatzen du. Beronetan, beste atestadu batzuen artean, ondorengo hau irakurtzen dugu: «Lehendabiziko antzegintza agerraldiaren aipuak, herri guzia astindu zuen ikusgarriaren sarrera eskabidea egitera, baiñan, ordenamendu onak eta jendetasunak (23) eskatzen zuen hobetsiak izan zitezela agerraldira etorri zirèn persona goituak. Bai ardietsi ere, bereiztasun-eskubidez sartuz bertan; eta piezaren edertasuna, Orkestaren hoskidetasun lilluragarria (24) eta hastapena eman zìon obertura bikaiña miretsita gero, agertokia zabaldu zen eta zapatari baten lantegia bixtaratu, bertan aurkeztua izan zedin *El borracho burlado* opera hau. Bere osotasun guzian Peñafiorida'ko Kondeak bakarrik antolatua eta musika jarria den obra orijinal hau, Hiriak publikuari ere eman dio zenbait aldiz. Honegatik, azalpen bat egin beharraren lantegi atsegiñaz libratzen naiz, baiñan enaiz ixilduko esan gabe jaun berberak txit egoki eta txit ongi aurkeztu zutela. Bere ideia jostagarriak, pentsamentuaren bitxitasunaren, gertakizunen jarraikeraren eta musikaren egokitasunaren ondoan, txit bereizia egiten du gogoia asebetarik uzten duen obra hau I...I Azken arrats hontan berriro jarri zuten *El borracho burlado* jaun antzegintzagille berberak, baiñan zazpi ahalak egin zituztelako edo gehiago ta gehiago gaillendu nahi izan zutelako ondar egun hontan, besteri azkenik disdiratsuen emanaz, ezin esan halako arimaren handitasuna eta egokitasuna erantxi zioten piezari, bai aurkez lanean eta bai kantu lanean. Hau dela-ta, aditzaillen gora-oihuak eta dehadarrak neurrigabeak izan ziren, jendeak itxutuki karraxi egiñaz».

Antzegintzalarri nagusienak hoetxek izan ziren: Mari Joxepa Munibeko, Marianatxu Baltzolako, Peñafiorida'ko Kondea berbera, Felix Mari Samaniegoko, alegilari ospatsua, Peru Mugartegiko (Mairu Bizkaitarra —*Moro Vizcaino*— hotsandikoaren aurrekoa) eta beste bazkide eta lagun fundatzaile batzuek.

terpen xehe bat egiteke. Horretarako uste dugu aterabiderik onena izanen litzatekela, Kondeari berberari dagozkion paperetan bir-billatzea —parte handi bat Gipuzkoa'ko Ahaldungeko artxibutan dago eta korporaziño berberako "Fondo Julio de Urquijo" deritzanean— hauzi honi bukaera emanen dion erabaki zuzen bat hartu ahal izateko probak.

(21) Testuan: sala consistorial.

(22) Testuan: "testimonio".

(23) Testuan: el buen orden y la urbanidad.

(24) Testuan: la armonía maravillosa.

TARTE LUZE ETA ELKORRA (25)

Ehun eta hogeitabat urte lerratuko ziren *El borracho burlado*’ren sortzetik, jarraipenari sendotasun berria emanen zioten ekiñaldi berriak sortu arte. Hiru zatitan bereiz daiteke kondaira honen garaldia (26): joan den mendeko azken hiru bostekoena (27); oraingoaren hamalau lehendabiziko urteak eta azkenik, bi Gerla handien (1918-1936) artekoa.

Saia gaitzen laburki azaltzen: *Pudente*, Serafin Baroja’ren —deitura berberako elaberrigille sonatuaren aita— letrarekin eta Josepe Antonio Santesteban’en musikarekin, sail honi hastapena eman zion lehendabiziko obra izan zen. 1885’ean estrenatu zen Gipuzkoa’ko hiriburuan eta —bolara hartan eta urrengoan eman ziren guziak bezala— kantuzaleak (28) interpretatua izan zen. *Iparraguirre*, Joane Gimón’ena, opera bat baiño gehiago da, rapsodia bat, musika-glosa bat lainoki (29) orkestatua, aipatutako kobleriaren kantuz; hau ere Donostia’n aurkeztu zen 1889’garren urtean eta beronetaz —ezkara koblakariaz ari— ia ezta oroipenik gelditu. *La Navarraise*, Jules Massenet’ena (beste operen artean *Manon* ahomentsuaren egillea), Paris’ko Opera Komikuan aurkeztu zen lehenbiziko aldiz —eta uste dugu azkeneko aldiz ere— 1894’an. Azkeneko mendean gure lurraldea soildu zuten anaiarteko gudaldi-gertaeratan goi-argiturik, beronen musikari, ari den lurreko kutsua erantsi nahi eta eziñean, oroigarritxo español batzuek gelditzen zaizkio doi-doi (30). Ondoren, Paul Vidal’en *Guernica*; bestea baiño urtebete geroago eta Paris’ko agertoki berberan estrenatua izanik, Massenet bere lankidearen erresultadu berbera ardietsi zuen. Opera hontaz hiriko irizlari batek izkiri-riatzen zuen: «Le succès ou l’insuccès immédiat ne prove rien; mais il me faut reconnaître que *Guernica* n’a pas répondu, par sa valeur intrinsèque, à toutes l’espérances que maintes personnes avaient formées». Sailleko boskarrena *Txanton Piperrri* izan zen, Buenaventura Zapirain maixuarena, Toribio Alzaga’ren libretoan oinarriturik. Gipuzkoa’ko hiriburuko «Centro Católico»n aurkeztu zen 1896’an (31).

(25) Testuan: estéril. “Antzua” ere esan daiteke.

(26) Desarrollo.

(27) Testuan: lustro.

(28) Edo: kantatzaille afizionatuak.

(29) Testuan: sencillamente.

(30) Doi-doia, ozta-ozta, juxtu-juxtu.

(31) Mugaldi gogoangarria haxe 1896’koa euskal-musika edergintzaren urtekarian! Zeren, beronen Agorrillean (Abuztuan) ospatu baitzen Bilbao’n Erresumarteko Biltzar bat Erlejiñozko Musika eraberritzeko. Beronetan parte hartu zuten

Jokagaitzat, Oñaztarren eta Ganboatarren arteko zenbait anai-borroka higuin garri darabil. Ustekabeko gertaera bat egokitzen da adiskidegarri: Arantzazu'ko Ama Birjiña'ren agerkundea Aloña'n. Naturaz goitiko gertakizun honek egilleari abagunea eman zion, partiturari nolabaiteko bereiztasuna (32) ematen dion liturjia zaporezko motibu egoki eta dohatsu batzuek harrotzeko. Eta zikloari eta mendeari *Artzai-mutillak* ematen dio azken. Letra Pello Mari Otaño'rena dizu eta musika Félix Ortiz eta San Pelayo'rena. Herri-lurretik urruti ikusi zuen agerkizuna, alegia, Buenos Aires'ko Victoria antzokian (33).

Opera (?) hauen artean *Txanton Piperri*'k bakar-bakarrik lortu zuen itxurabateko arrakasta. Horietako batzuek teatru *pot-pourri* eran gaizki jositako herri kantuen musikagintza besterik etzirelako, beste batzuek (ez, ordea, aipatutako bi autore frantsesenak) eginkizun hortarako teknika egoki bat falta zutelako eta, azkenik, orduan hainbeste ahomen zuen italianismuaz kutsaturik zeudelako, batak eta besteak ezin zitezkean izan zirena baiño gehiago: oinatzik utzi gabe iragan ziren saio ahul batzuek. Aitortu behar dugu, halabaiña, aintzindari izan zituztèn musika-lankideen aldean —Gaztanbide, Eslaba, Zubiaurre, Arrieta eta bestetzuek—, jarraitzaileok ahalegin txalogarriak egin zituztela gure antzegintzari herritasun gehiagoko izaera emateko.

persona ziñez gailenak, hala nola Vicent d'Indy, orduan modernua zèn eskola frantseseko buruzagia; Charles Bordes, Paris'ko Schola Cantorum'go zuzendaria; Paul Vidal, musikagille ahomenezkoa eta lan hontan bere berri eman duguna, *Guernica* berak egindako operaren estrenua dela-ta Paris'en; Gailhard, Frantzia'ko hiriburuko *Grand Opera*'ren zuzendari; Planté, doai handiko pianu-jotzailea, aunitzez txalotua eusko-hiriburutako bilgoetan; Tebaldini, italiar ederlari goi-maillakoa, Padua'koa Antoniotarren Kaperako maixua eta geroago Parma'ko Musikategiko Zuzendaria; Peninsula'ko maixuak: Monasterio, Bretón, Zubiaurre, Santes-teban, Arin, Barrera, Tragó pianu-jotzailea eta, lehenengo tokian, nahiz-ta izen Jerrokadan azkena, Felipe Pedrell, Biltzarraren eratzaille, Eslaba'ren *Lyra Sacro-Hispana* lan txit handiaren jarraitzaile eta Madrilleko Isidorotiar Kaperaren fundatzaile. (E. O.)

(32) Testuan: variedad.

(33) Opera edo, hobeki esan, oso balio urriko zarzuela. Hala ere, beronen egilleak edo musika-biltzaileak etzuen naikoetsi Buenos Aires'ko euskaldun taldeak berari eta bere obrari, jakiña, familia giro batean, egin ziotèn harrera txeratsuz, eta kausa merezigarriago bati zegokion kementa irauliz, bere obra Colón Antzokian onartu eta aurkeztua izan arte borrokatu zuen, agertokirik ospatsuenetakoa baitzen mundu guzian. Aurkezpenaren biharamonean, iritzemaille batek, begi zorrotzeko burutapen batzuen ondoren, honela ematen zuen bere aburua: "Artzai-mutilla" ezta euskal-edergintzaren erakusle. Sinezkaitza da nola Colón Antzokiak tokia egin dion horrelako gauza tajugabe bati".

BIGARREN BOLARA

Obren kopurua zerbait handiagoa da eta baliatasunez, askoz, bai, askoz aberatsagoa. Esan daiteke, garai hau, euskal-lirikadun musika-gintza jatorra sortaraztera abiatua dela ezagupen osoz.

Lehenen tokian ezarri beharrekoak dira *Ramuntcho* Gabriel Pier-né'rena eta *Chiquito*, Jean Nogués'ena. Biak Paris'en estrenatu ziren, 1908'an lehenengoa eta 1909'an bigarrena. *Ramuntcho*, titulu berberako Pierre Loti'ren elaberrian goi-argiturik, Odéon antzokian eman zen, eta kritika-arrakasta on bat izan zuen melodrama-saio bat izan zen, baiñan publikuaren partez harrera hotza hobeto izan zuen (34). Nogués'en *Chiquito*'k, berriz, Opera Komikuan aurkeztu-rik, etzizun herriaren onezkorik iritxi.

Anboto edo *Anboto'ko dama* —hauxen izan baitzen bere jatorrian eraman zuen titulua Toribio Alzaga'ren poemak— elezahar trajiku baten eta historia franko folletin gixakoaren puska batzuek, lojika askorekin edo gutxirekin txandakatzen diren opera bat da. Erromantizismuaren drama negarkoi zorikabeenetan bezala, *Anboto*'ko agertokia torneu, hilketa, arrapakizun (35), sute eta akelarre gudaleku bihurtzen da, baiñan baita ere, kontraste gixa, *maitagarri* delakoan ballet irriabartu. Tankera batzutan, honek, Weber'en Oberon'go *elfoak* edo Wagner'en Parsifal'eko Klingsor'ko lilibaratze aztipetutako (36) *neskatxa-loreak* gogoratzen ditu. Oro har, bilbe ko-rapillotsu (37) bat, beharbada gehiegizkoa, Zapirain maixuaren es-perientzia urriarentzat eta musika-tresneriarentzat (38). Halabaiña, eztira falta beronen partituran goi-argidun pasarteak eta eragingarri segurukoak: erromanzak, bikoak (39), serenatak, gerla-kantak eta koral batzuek —segalarienak bezala— melodia zaindunez jantziak eta egitura onekoak (40) eta *Txanton Piperrri* haren lehenagoko obra-

(34) Erresultadu honek ezkaitu harritu behar. Izan ere, Loti'ren elaberriak badizu, bidez leporatu zaizkion akats askoren artean, egia eta ederra paregabeki asmakizun darizkion zat: Gaxuxa'ren anaiak eta senargaiak egin zuten ahalegin alpe-rrikakoan hau libratzeko, komentu batean barruratu zegoelarik. Kontakizunean *cre-scendo* ikaragarri batera irixten den asmamena, ezin zitekean agertokira eraman *diminuendo* akabagarri batean jausi gabe. Gertatu ere, halaxe gertatu zen. Honek probatzen du badirela zenbait obra, nahiz kontaerazkoak, nahiz agertokirakoak, be-ren jatorrizko forman errespetatuak izan behar dutenak. Birlandatzea, hots, lurrez aldatzea, akabatzea da, edo okerrago dena: lokaztea.

(35) Testuan: secuestros.

(36) Testuan: jardín encantado.

(37) Testuan: trama compleja.

(38) Testuan: bagaje musical.

(39) Testuan: dúos.

(40) Testuan: factura correcta.

ren aldean aurrera handi xamarra egiten duena. Euskal-operaren kondairan maiz gertatu izan den bezala, *Anboto* ezin izan zen estrenatu bere osotasunean. Lehendabiziko aurkezpena 1906'garren urtean egin zen ataletan emanik (41), Donostia'ko Teatro Circo zuelarik agertoki. Hiru urte geroago, 1909'an, Bilbao'ko Arriaga Antzokian eman ziren haren hiru egintza osoak eta publiko entelegutsu (42) harrek abegi beroa egin zion. 1955'garren urtean —eta oraingoan jardunlari ogibidezkoekin Erramun Usanditzaga maixua zuzendari zutelarik—, Donostia'ko Victoria Eugenia'n eman zen berriro eta hemen ere oso txalotua izan zen.

Urte hontan bertan, hots, 1909'an, estrenatu zen Bilbao'n *Maitena* pastoral lirikua, bi edelari hasi-berrirena: Estene (Etienne) Decept poeta eta Charles Colin musikagilea, biok Lapurdi'ko eskualdekoak jaiotzez. Egia esan, lehendabiziko asmoa zabalagoa zen: «eskualde hirukonde» (43) bat osa, gaiok atxemanen zituena: Lurralde, Herrialdea eta Kostaldea, beraien aurkezlari beste hiru pertsonaia zirelarik: *Maitena*, *Amatchi* eta *Leyorian*. Hiru hoetan lehenengoak bakarrik eduki zuen egikunde zorionezkoa, zeren, bigarrenenako prestaerak egiten hasi zirenean, 1914'ko gudatea heldu zen eta egin-asmoa baztertua gelditu (44). *Maitena*'ren estrenua —bere jardungai analojia batzuek dituelarik Mistral eta Goudnod'en *Mireille*'kin— fetxa gogoangarri baten markatzaille da euskal-antzegintzarren urtetan zehar. Artzain zaporeko bere libretuagatik, euskal-arrazako bere pertsonaien ezaugarri klaruagatik eta bereiziki bere zain fresko eta garbiko musikagatik, esan daiteke *Maitena* osoki lortutako obra bat dela. Zalantzarik gabe, gaitasun hauekatik, Bidasoa'ko bi alderditan eta Madrillen bertan, teatrotan —nahiz itxitan, nahiz idekitan— aurkezpenik gehiena iritxi duen euskal-opera da.

Hau dela-ta, aldi hartako irizlari batek —Antxiko (Francisco) Gaskue— oso tajuzkoak deritzaizkigun oharpen batzuek egin zituen eta atsegin zaigu lerro hauetaratzeari: «Gero ta sinestuago nago, Bidasoa'z besteko gure anaien herri doiñuen gehiagotasunaz, Españaldeko Euskalerrikoen aldean. Izan ere, han, orain aztertzea ez dago-kigun kausakatik, arraza askozaz garbiago gordetzen baita gurealdean baiño. Beharbada, musika dramatikurentzat ezta hain errez Lapurdi'n arkitzea, nola ohi den Gipuzkoa'n, esate baterako. Oстера,

(41) Testuan: en forma fragmentaria.

(42) Inteligente.

(43) Testuan: "trilogia regional".

(44) *Amatchi*'ren ordez, ber-autorek, konposiziño edo entretenigarri txipi bat *Semetchia* izenekoa (gerlako seme-pontekoa, besotakoa) prestatu zuten, Donibane Lohitzun'en zenbait aldiz aurkeztuz ongintza edo diru-biltze asmotan. (E. O.)

idilioarentzat, egiazko euskal-biziaren gaietarako, hango kantuak miresgarri dira. Buruan sarturik daukat, sormen txilbor nagusia (45) Bidasoa'ren ur-bazterrak direla, hots, ardatz bezala eusko-hibai atsegiña edukiz, beraren alde batera eta bestera 20 edo 35 kilometroko zabaleroa hartzen duen eskualdea, beronen itxas-ahotik Endarlata-raiño, edo hobeki Naparroa'ko Bera-raiño. Orkestaziñoa ados baldin ba'dator goi-argiarekin eta doiñu dibujuaren zentzu ederzalearekin, *Maitena*'k euskal-operaren teatruari hasiera emateko ohorea izanen du egiazki. *Maitena*'ren letra Lapurdi'ko euskalkian izkiriatua dago, zorionez, gure mintzairaren hots eztigarri, ezpaitu «j»ren zintzur-soiñu gogor eta garratzik, guretzat hain arrotz dena eta ene entzumenarentzat bereiziki txit desatsegin. Ezta munduan beste hizkuntzarik horrelako indarreko eta gogortasuneko eztarri-soiñurik daukanik. Halaber, ezta euskaran sartu z (1'), kanturako konsonante desegokia (46), zeren ahoa itxiz prolunziatzen baita presiski eta zorigaitzaren zorigaitzez, mihia (47) hortz-arteturik. Zergatik ez baztertu, bada, «j» euskal-kantuan eta «y» grekuaren hotsez aldatu? Oraintxen azaltzen zaigu abagune mugonezkoa *Maitena*'rekin; erakusgarri dakigula gure kantuaren eta gure bularreko hizkuntzaren onez».

Urrengo bi urtetan —1910-1911—, *Maitena*'k beste hiru obra izan zituen jarraitzaile: *Mirentxu*, Jesus Guridi'rena, *Lide ta Ixidor*, Santos Intxausti'rena eta *Mendi-Mendiyan*, Joxe Mari Usandizaga'rena.

Mirentxu, kanpañako idilio erromantikua, Alfredo Etxabe'rena letraz eta Jesus Guridi'rena musikaz, dei ozen (48) bat bezala da aldi hartako teatruaren musika panoraman. Protagonista, neskatxa euskaldunaren irudi garbia, xamur eta sentibera, amodioz hiltzen da, Pascoli'ren bertsoetako *Madonna* bezala, bizitzaren udaberrian. Partitura, asmakizunaren eta laburtasunaren eredu da eta euskal-kantategian goi-argiturik dago —hots, Birpizkunde M. Azkue'k (49) eta Aita Josantonio Donostiakoak beren billaketa zoriontsu eta haukeralanekin hainbeste aberastu zuten kantategi hortan—. Melankonia elejiatsu baten tratamendu ereskidetsuak (50), garazia egalari eta bare bat dizu, poemaren eztitasunarekin eta xamurtasunarekin txit ados datorrena.

(45) Testuan: principal centro de creación. (1') Badirudi gaztelarazko "z/c" hotsaz diharduela, alegia, *za, ce, ci, zo, zu*.

(46) Baldarra, traketsa, aldrebesa, moldakaitza. Testuan: inadecuada.

(47) Mihia, mingaiña.

(48) Testuan: hito sonoro.

(49) Resurrección María de Azkue.

(50) Testuan: tratamiento armónico.

Intxausti maixuaren *Lide ta Ixidor, féerie* (51) bat da, haur ipuin bat eta beronen jardungaiak Humperdinck'en musika-alegiak gogorazten dizkigu, Hänsel'ena eta Gretel'ena batez ere. Musika bakuna eta xaloa (52) da, agertokiko arikizunari dagokionez, doiñuz ezta baita eta txit herrigirokoa. Haurren dantzak eta koruak Belen'go estalpe aintzinean gantzadura bihotz-ukigarrizkoa (53) dute. *Lide ta Ixidor*'ek bere jardungaiagatik eta testu olerkitsuaren alegiazalpenagatik (54) agertokiko arranditasun eta hedadura efekturik ameslarienak (55) onartzen ditu. Kabalgata txit disdiratsuaren desfilea, Errege-Aztiak (56) agertzen direlarik, beren jarraigo arranditsuarekin (57), ikusgarritasunez eta koloretasunez miresgarri da. Estrenuaren ondoren, obra hau bi egintzetara laburtua izan zen eta horrela ekintzak eta beronen ari-askatzeak (58) dotore irabazten dute doitasunez eta laburtasunez (59).

Bilbao'ko bolaraldi gogoangarri hau osatzen du *Mendi-mendiyan* pastoral lirikuak, José Power'en liburu gaiñean Joxe Mari Usandizaga'k musika jarria. Herri-lirika oiñarri gaiñean ideiatua eta mamitua delarik eta teknika oso baten garaipenez zaindua eta bilbatua (60), egilleak —ogei urte doi-doi zituen gaztea— izakera zoritu (61) baten jabe zela erakutsi zuen, eta tankerako sortze-lanik bikaiñenak arrakastaz aintzina eramateko kapaz. Beragan, bere aurreko gehienetan ez bezala, orkesta ezta «laguntzaille» bat, baizik-eta, Beethoven'ek nahi zuen bezala, «pertonaiaria rikor bat». Lehendabiziko egintza, erakuspide panoramikazkoa eta soiñuzko pintzelkada handitan emana, kolorean eta ederrean miresgarri da; gero, arikizuna aurre-ratzen eta bilbatzen dihoan bezala, modulaziñoak orduan eta ugarriagoak dira, doiñu argi-illunari adierazpen dramatikua osatuaz. Musika-mintzaira hirurogei *leit-motiv* baiño gehiagoz ornitua dago eta zoragarriri islatzen (62) ditu pertsonaien izaerak eta barruan darabilzkiten griñak (63). Milla asmakizunen artean bat aditzera emate-

(51) Majia komedia.

(52) Testuan: sencilla y candorosa.

(53) Testuan: unción conmovedora.

(54) Testuan: afabulación.

(55) Testuan: los más ensoñados efectos de aparato y despliegue escénicos.

(56) Testuan: los Reyes Magos.

(57) Testuan: con su fastuoso séquito.

(58) Testuan: desarrollo.

(59) Testuan: ajuste y concisión.

(60) Testuan: tratada y desarrollada.

(61) Umatu, heldu.

(62) Testuan: refleja.

(63) Antxiko (Francisco) Gaskue'k, *Mendi-mendiyan*'en partiturari buruz, "liburuarentzat gehiegizkoa zela" zion, eta gaiñeratzen zuen: "Musika, jardungaiak

ko, horra otsoaren mutibu aztikerizkoa (ingeles «adar» bidez), gero, orobat goibel eta mehatxukor, Gaizto'ren gertagaia osagarri datorkiolarik; baiñan, honek, arbuiatua izan dela ikusirik, Joxe Mari bere lehiakidea haizkorakada batez hiltzen du, orrua izugarri bat bezela orkestak aditzera emanik. Obra hau, txit deskriptibu diren elementugatik, bere doiñu zabal eta soñukorragatik, bere orkestaziño boteretsuagatik, berealdiko lirika erpin bat dugu, bai eskualde barruan, bai kanpoan. Entzunaz, edo hobekiago oraindik, emeki-emeki aztarrikatuz partitura, harriturik galdetu beharra dago noraiño helduko zen beronen egillea, Norakoak (64) beste hilkor askori haiñako bitzita luzea opa izan ba'lio.

Aldiune (65) hau ixtera datorkigu euskal-intelektualtasunaren irudi gidatzaille bat, hots, Birpizkunde Mari Azkueko, izkiriatzaille disdiratsua. *Ortzuri* bere opera, euskal-teatruaren mundu babesik gabe hain sarritakoak diren gora-beheragatik, etzen aurkeztu ekitaldi bat baizik. Obra hau eta *Urlo* bere bizkia, autore berberarena, hala nola *Leidor*, Eduardo Mokoroa musikagille ahomentsuarena —honek ere ezpaitzuen aurkezturik ikusi ahal izan, agerraldi batzuek izan

behar eta eskatzen zuen baiño askoz mailla goragokoa da; irakurgai dramatikua-rentzat musika egokiago da, artzain apal batzuen drama batentzako baiño". Oharpen honi iritzi-gai derizkiot. Zalantzarik gabe, Usanditzaga'ren musika-komentariak, puntu bat baiño gehiagotan, aberastasun disdiragarrikoak dira, baiñan arrazoitara atera daiteke ere, Gaskue'ren tesisaren kontra, garai guzitako opera-baratzean maiz arkitzen direla jende apalak ez-erik, billauak (plebeyos) ere beren baitaratzen dituztenak eta hala guziz ere, musikagillearen partetik orkestaren ardura koloretzu bat eta instrumentaziño kementsu bat izan dute. Gogora dezagun eredutzat *Nuremberg'ko Maixu Kantariak*, parte hartzaille guziak Hans Sachs zapatariagandik hasita, artesauak baitira. Gaskue'k azpimarkatzen duen oreka galtzearen arrazoi-bidea kausa sakonagotan datza eta opera deritzan edergintza honen jatorrian dizu sorterroa. Horra zerk çakarren tratadistek diotenez: oso zailla omen da eta salbespen bat bezala, bi autorek —olerkaria eta musikaria— senti eta aditzera eman ahal izatea gai bat modu berberaz, bai haren xehetasunetan eta bai haren hazkuntzan edo garaldian. Hortik, bien artean sortzen ziren istillu gorriak. Gluck'ek bere txandako lankidearekin sortarazten zituen haiiek bezala, ia elezahar kutsuko. *Orfeo*'ren egilleak, nota bat bakarra iratzi baiño lehen, irakurtzen eta bir-irakurtzen zuen libretua, ahots ozenez deklamatzan zuen, kantatzen zuen, oihukatzen zuen eta gero, libretogillearen etsigarri, hitzak eta agerraldiak aldatzeari ekiten zion, poeta-rentzat obra ez-ezagun bat bihurtu arte, baiñan txalotua eta agurtua ordundun'ik alkarren ondoren etorri diren belaualdi guziez. Denbora berriagotan, istilluok ebitatu ahal izan dituzte autore batzuek beren sorkariei (a sus creaciones) kalterik egiteke, zoriotsuki batzen jakin baitute libretogillearen eta musikagillearen eginkizuna, obra hilleziñak konposatuz, hala nola, adibidez, Errikardo Wagner'enak. Gure garaikoetan, Ildebrando Pizzatti, Italf'a'n, Felipe Pedrell, Españia'n, eta "etxean" zillegi begigu aipatzen Josepe Olaizola, guztiok bide berberaren jarraitzaille izan baitira. (Egillearen oharra.)

(64) Destino. *Norako* = para donde'tik (Hau norako da?).

(65) Testuan: ciclo.

ezik konzierto eran, esaterako opera berberaren *Sorgin-ots* atal sinfonikua (66)—, zain daude, bidegabeki argitaratzeko dauden beste zenbait autoren sortze-lanak bezala, egunen batean egiazko zaletasunak eta agintariek —hauek berezikiberen laguntza guziaz eskein diezaien, euren osotasunean aditu ahal ditzagun.

HIRUGARREN ALDIA

Itxurakontra (67) bitxi bat dela-ta, lehenengo Mundu-Gerlaren bukaera, kultura alorretako aldi loretsu baten hastapenarekin bateratsu egokitu zen, zeren-eta 1918'ko urte horretantxe ospatu baitzen Oïñati'n (Oñate'n) Eusko-Ikaskuntza'ren lehenen biltzarra. Gertakari aginkor honi aupamena (68) eman ziotèn egintza askoren artean, aipa dezagun *Oleskari-zarra* operaren estrenua, letraz eta musikaz Josepe Olaizola'rena (69), gizon eta ederlari bezala irudi ahomentsu (70), eta bere azken-egunetan Euskalerrri'ko organu-jotzailleen eta musikagilleen arbaso. Luzea izan zen obra honen mamitzealdia, zeren, beronen egilleak, gehiagotasun lehia txalogarri batek eragiñik, ikuitze lanari behin eta berriz ekiten baitzion. Era honetan «musika azalpenekiko euskal-idilioa» —hauxe izan baitzen Oïñati'n estrenatu zenean egilleak eman zion lehenen adierazpidea— dramatismo zorrotzeko agerraldidun opera bihurtu da gure egunetan, horrengatik galtzen eztuelarik hain berea eta jatorra duen lirismoa. Hauxen baita *Oleskari-zarra*'ren ezaugarri berezia: arrazak argi ta garbi darion lirismoa. Egillearenak berberak, bere barru-barruko egunerokotik

(66) Opera honek bere mamitzealdian beste bi izenburu izan zituen: *Zera eta Sudun*. 1922'an zeharo eta erabat bukaturik gelditu zen, Harrezkeretz, haren zati askotsu, nahiz konzierto eran, nahiz aldakera sinfonikotan, eman izan dira zenbait lekutan: Tolosa'n 1935'ean, Bilbao'n 1942'an, Donostia'n 1950'ean eta, azkenik, Xabier Bello Portu maixuaren zuzendaritzapean eta *Escolania Felipe Gorriti*'ren eta bakar-kantari entzutetsuen lankidetzarekin, Iruñea'n, Bilbao'n eta Donostia'n. Zatikako entzunaldiok, behar den prestaerarik gabe aintzina eramanak askotan eta ekintzategi bereziak (entidades privadas) eskuzabalki emandako laguntzabidez baliaturik ia beti, erakuspide ederrik ematen dute zein bide neketsutatik ibilli behar duten euskal-musikagilleak, beren obrak —oiñazearen oiñazez landuakoak— publikuaren ezagumenera irixtera ardiesteko. Hogeitamar urtetan jardun zen jo ta ke "Don Eduardo" gizajoa, bere *Leidor*'en zati batzuek emanak izan zitezela irixteko —zati batzuek bakarrik— eta bere egunak bukatu behar izan zituen behin ere ikusi gabe egia bihurturik kreatzaille ororen nahikunde berezkoa: bere lo-barau luzean eta lanen frutua aurkezturik ikustea. (E. O.)

(67) Testuan: paradoja.

(68) Testuan: realea.

(69) José de Olaizola edo Olaizola'tar Josefa izenez ezagutua. Badirudi "Olaiztoa" behar lukela izan.

(70) Testuan: egregia figura.

atereak dira, gai honi gagozkiola, ondorengo hitz argitzailleok: «Aman magalean (71) erne zen ene musika sentipena. Hor billatu behar da nere sortze-lan guziaren erroa (72). Ene ama, bertsolari familia-koa, hauen eragiñaz oso kutsatua, asko jarduten zen herri-kantutan, sentimentuzkotan batez ere. Horrela erne zen enebaitan etorriaren garra eta berorren frutu dira ene sortzen-lan aunitz, hala nola kantuenak, sinfonikuak eta dramatikuak». Guztihau sendoturik ikusiko dugu *Oleskari-zarra*'ren jardun-gaian, letran eta musikan, hiru jokagaiok (73) alkartzean, espresio indar handiko batasun organiku bat osatzen baitute. Jardun-gaiak edo, hobeki esan, bere izenburuak (74) aditzera ematen duenagatik, badirudi Joxe Mari Iparraguirre'z diharduela, alegia, antonomasiak izen horrekin ezagutua izan zena aldi-berriko bertsolaritzaren munduan; baiñan, ezta horrela. Olaizola maixuaren koblakari zahar hau, *Gernika'ko Arbola*'ren egille izan zèn damu gabeko mundu-korritzailea ez bezala, nekazari ethezulo bat da, bere arbasoen egoitzan bizi dena, ondorenez jasotako tradizioari kultura eskeiñiz sortzerri barrutian. Libretua goitasun etorria darion poema bat da, Donostia'ko Udaletxeak saritua, urtero beronen laguntzapean egiten zirèn lehiaketetan. Eta musikaz, berriz, esan dezakegu euskaltasunez jatorrenetakoa dela. Egilleak, kantusortako doiñuak direnetik armonizatu eta molderatu (75) beharrean, nahiago izan du irazan (76), norbere goi-argiari ateak zabaldurik, baiñan herriak mendez-mende sortzea eman dien doiñu-ezaugarri bereziak gogoan hartuz. Hizkuntza sinfonikua, bestalde, *leitmotivutako* sisteman oiñarriturik dago: ideia laburrak, «sentipen baten espresabide plastikuak», Wagner'ek esaten zuen bezala, eta musika-ekintza berbera osatzen dutelarik noiz-nahiko agerpenetan, metamorfosisetan eta gonbinaziñotan, txit burutsu eta adierazkor (77). Honela sorta-

(71) Alzoan.

(72) Sustriaia, jatorria, iturria, iturburua.

(73) Testuan: elementos.

(74) Titulo.

(75) Testuan: en lugar de armonizar o adaptar trasuntivamente melodías del cancionero.

(76) Crear.

(77) "Leitmotivuen" edo motibu gidatzaileen gai hau dela-ta, autorea berbera honela mintzatzen da: "Los temas musicales no tanto van sujetos a los "personales", es decir a la persona física que representa, sino a la persona moral, la que crea la acción misma, el asunto que se va desarrollando. Porque si cada obra requiere unidad, ha de entenderse lo que de pensamiento e intención lleva cada escena y por lo tanto la música debe amoldarse a ese pensamiento que les une a las escenas que se van sucediendo. De tal manera que yo puedo utilizar, no ya el tema propio del personaje, cuya acción no sólo está en conexión con el de otro, sino que es el resultado de esa misma acción que da pie a la otra escena. Así por medio del tema, uno las dos escenas que tienen el mismo fondo. Ejemplo: la es-

razitako eta lortutako obra batek, nahita-nahiez piztarazi behar, bai publiko ez-jakiñean eta bai eskolatuan edo landuan, interes izugarri bat eta, izan ere, halaxe izan zen. Iritzemaille batek, «obra baten balioa ederresten behin ere etzuela horrelako aburu-batasunik eza-gutu» deklaratu ondoren, honela laburtzen zuen bere juzgoa gai hon-tan: «Eztut esango egillea musikagille onena denik euskaldun musi-kagilletan, baiñan bai danen artean euskaldunena dela».

Milla bederatzirehun eta hogeia beste urtemuga seinalatu bat da euskal-antzegetza (78) lirikuaren kondairan, zeren, aipatutako urte-ko Maiatzaren 22'an, Bilbao'ko Coliseo Albia'n estrenatu baitzen Jesus Guridi'k egindako hiru ekitaldidun eta epilododun *Amaya* euskal-opera. Obra honen poema, titulu berberako Navarro-Villos-lada'ren elaberri ospatsutik aterea dizu Josepe Mari Arroitauregi'k eta Aita Arrue'k euskal-bertsotan emana. Gaia: Naparroa'ko Errege-tzaren eraikintza (79) aurretikako historia eta elezahar kutsuko jes-tak. Epikotasuna lirismorik sutsuenarekin nahasten den kontakizun honek, musikagilleari abagune ederrik eskeintzen zion bere iaotasu-na eta goi-argia harrotzeko eta, halafede, ongi jakin zuen baliatzen. Lehendabiziko ekitaldian, benetan azalpengarri (80), ikusgarritasun handiko eta pilpira (81) biziko gertaldiak somatzen ditugu. Seiñala ditzagun beroien artean Hilbeteko jaikizuna (82) eta protagonistak kantatzen duen kontakizun miresgarria, liraz lagundurik. Bigarren ekitaldian, Mikele zaharraren zati guzia, lirismu bihotz-ukigarri ba-tekoa da, hala nola Amaya'ren kantu xalooa (83) eta beronen eztei-bihotsekoa (84) Teodosio'rekin. Ezpata-dantza famatuak ixten du aurkezkuntza (85). Hauxen bai dela ritmoa eta kolorea darion nota disdiratsua! Epiloguak, drama guzia trinkotzen eta gardentzen (86) duelarik, Teodosio Goñiko aurkezten digu, belaunikaturik, zurezko gurutze baten aintzinean, Aralar'ko sastraka artean. Bakartasun izu-

cena que más destaca en este aspecto, es la escena última del *Oleskari* en el primer acto, que es el mismo que utilizo para Oniatza en el "cuento". Y esto acontece con los temas de los tres más importantes personajes que son: Oleskari zara, Onintza e Ixidór". (E. O.) Olaizola jaunaren pasarte korapillotsu hau eztut ongi ulertzen, eta itzulpenean egiazko zentzuaren kontrako hutsegiterik egin baiño lehen, nahiago izan dut dagoenean utzi, gaztelaniaz. Irakurleak barkatuko ahal dit, baiñan uste dut hobe dela ez itzuli gaizki itzuli baiño. (I. O.)

- (78) Teatro vasco (antz-egintza).
- (79) Eraik(i)-gintza. Testuan: instauración.
- (80) Testuan: ampliamente expositivo.
- (81) Emoción.
- (82) Testuan: rito del Plenilunio.
- (83) Testuan: candorosa.
- (84) Testuan: epitalámico dúo. "Bihotsekoa" = bi hotsekoa edo hots bikoa.
- (85) Testuan: cuadro.
- (86) Testuan: condensa y purifica.

gari hartan, penitentzigillearen irudiak goien-goieneko handitasun itxura hartzen du. «Fede-gaia»k, orkestak ekintsuki (87) eta zenbait doiñu-neurritan kantatuz behin eta berriz, azkenerako miraria leher-tarazten du; penitentzigillearen kateak, Jaundone Mikele'ren ezpata su-jariozkoaren bitartez, puskaturik erortzen dira haren oiñetan. Deskorapillatze (88) bat da, izpiritu eta gizatasun balioz aurkikunde ezin gehiagozkoa. Hirugarren ekitaldiko pasadizu gudakoien eta gu-raso hilketa bikoitzaren ondoren, horri maixukoi hau kristau itxaro-penaren erraiñu (89) argitsu bat bezala da. Orkestaziñoak, gai-formu-laz Wagnertiar tipikotasunari lotzen zaiolarik, espresiño handiko koloretasun bat ematen dio kuadruari. Deklamaziño lirikuari edo *sprech-mé-lodie* eta *cantabile*'ren arteko batasunak, pilpira sarkorre-naren gaillurra jotzen du Epilogo hontan. Leiñu goitiko ederlari zel-arik (90), Guridi, autore sagaratuen Olimpoan sartu zen obra hone-kin. *Amaya*'ren aurkezpenek, Peninsula'n mende hontan oraindaiño ezagutu diren teatru-arrakastarik handienetako bat lortu zuten eta hontaz gaiñera bilbotarrei abagune bikain bat eskeintzeko doaia izan zuten, beren eskuzabaltasun ezaguna erakus zezaten. Asmo honekin «*Amaya*'ren aldeko batzorde» bat osatu zuten, obra honen antola-menduak eskatzen zuen presupostu guziaren kargu egin zena: deko-raziñoak, jaztegia, *attrezzo* derizatena, partitura kopiak, bakar-kan-tarien eta Barzelona'ko «Orquesta Sinfónica»ren kontratapena, La-mothe de Grignon beronen zuzendaria buru zuelarik. Bestalde, Pro-bintzi-Ahaldundegiak (91) lan bikain honi buru eman zion, bi hiz-kuntzatan egindako *Amaya*'ren partitura osoaren ediziño zoragarri bat beregain hartuz. Publikuak, ikuskizunera multzoka (92) joanik eta bere txaloak eskeiñiz, operaren meritua onetsita gero, aipatutako Batzordeak, Gernika'n ospatu zèn Eusko-Ikaskuntzen eratzaillekin, *Amaya*'ren bi aurkezpen gehiago prestatu zituen kanpogiroan (93), hiri historikuaren aintzinean dagoen Uarka'ko zelaian. Iñoiz gutxi-tan, ikusgarri batek, nahi den erakoa izan dadiela, lortu du Eus-kalerrian halako jendearen emanik (94).

(87) Testuan : insistentemente.

(88) Deslokarritze. Testuan : desenlace.

(89) Izpi = rayo.

(90) Artista de alto linaje.

(91) Diputación Provincial.

(92) En masa.

(93) Testuan : al aire libre.

(94) Geroago, *Amaya*, Madrilleko "Real"en aurkeztua izan zen eta ondoren Iruñea'n, Gastehiz'en, Donostia'n eta Praga'n ez-ezik, Buenos Aires'ko Colón an-tzokian. Argentina'ko hiriburuan gogo-sutsuzko eta esku-zabaltasunezko herri-irizti berbera berritu zen hango euskaldun jendeen artean eta, Bilbao'n bezala, Batzorde bat osatu zen; beronetan, jaiotzez edo jatorriz Euskalerrri'koak zirén

Perkain, Jean Poueigh'en drama lirikua, Bordele'n aurkeztua izan zen 1931'garren urtean eta geroago, zenbait pasartetan zuzendurik eta berriturik, Paris'ko Opera Handiko bilgumari erantxirik gelditu zen. Jardungaiak, B. P. Gheusi'k aterea Piarres Harizpe'ren izen bereko elezaharretik, pilotari bat dauka protagonistatzat behin bat gehiago: *Perkain le Basque*. Poueigh'en partitura, arkeologari baten, eskolatu baten (95) eta ederlari baten obra da. Eusko-motibuak nagusitzen zaizkiolarik ere, baditu, halabaiña, beste batzuek, gutxiago noski, katalan errokoak eta Pirineo-Garaikoak, eta baita ere espainiar dantza sail bat. Hitz batean, Aita Donostia'k dion bezala, «eztago ezer bertan euskaradunik, baiñan bai euskodunik». Hau dela-ta, bidezkoena izanen litzateke Pirineo kutsuko opera-ballet bat bezala sailkatzea (96). Pasadizu egiati batzuek, Itsasu'ko sakristauaren tormentua, esate baterako —jardungai Frantzia'ko Iraultzari jarraitu zion Ikaraldian gertatzen baita—, kolore ospel (97) eta gordinez jaten dute agerraldia. Beste batzuetan berriz, haren agerraldiak liris-moz kutsatutako polifonia zoragarri batez komentaturik daude. Gaxuxa'ren eta Perkain arteko amodiozko duo-horrialdea, egitura orbangabekoa (98) da eta poesia xamurra eta guria dariona. Aurkezpenen arrakasta handiari, beste lankide gailen batek lagundu zion, alegia, Ramiro Arrue pintatzaille Bilbotarrak, bere figurin eta dekoratu bikaiñekin. Iritzemaille Paristar batek honela zion beroiez: «On ne saurait imaginer présentation scénique plus charmante et plus heureuse. Le deuxième acte, en particulier, où la nuit de Saint Jean est fêtée par un déploiement de costumes d'une originalité et d'une magnificence admirables, compta parmi les meilleurs réussites décoratives de ces dernières années» (99).

Yuana, drama lirikua hiru ekitalditan emanik, euskal-antzegetzaren aldiune edo ziklo hontako azkeneko obra da. E. Pouydebat'en *Une fille d'Euskadi* elaberrian goi-argiturik dago eta Jean Lemarque olerkariak izkiriaturako libretoaren gaiñean, Laurent Bossières'ek,

↳ pertsona garaien artean, Hipólito Hirigoi en erresuma-lehendakaria eta Horazio Oihanarte Atzerri Har-eman ministroa agertzen ziren. *Espata-dantza* ospatsua, txaloaren txaloaz, errepetitu egin behar izan zuten dantzari gudariek, araubidea —erregelamentua— autsiz. Txalogillerik beroenetako bat, Errepublikako lehendakari zaharra izan zen. (E. O.)

(95) Testuan: de un erudito.

(96) Testuan: clasificarla.

(97) Goibel. Testuan: sombría.

(98) Testuan: de factura impecable.

(99) Euskaraz: "Gaitz litzateke bururatzen agerraldi aurkezkunde xarmantagorik eta urusagorik. Bigarren egintza, bereiziki, Doniane arratsa, alegia, orijinaltasun eta bikaintasun miragarritzko soñeko ugaritasun batez ospatua delarik, azken urte hauetako dekoraziño gainjotzerik onenen artean sar daiteke".

lehenengo horrialdetik ondarreraíño arrazaren arimak dardara, kantua eta negarra darion partitura bat egin zuen. Baiona'ko Udal-Antzokian estrenatu zen 1938'an eta gero eskualdeko zenbait agertokitan aurkeztu zen. Protagonistak, emazteki batek bezala maitatuz eta saildu bat bezala hiltzen delarik, giza-gríñak eta erlejiño-gorakundea (100) bilgo eztitsu batean urtzen diren musika bat bururatu dio Baiona'ko konpositoreari. Beronetan amodio berberaz xaretzen da folklore musikarekiko joera eta forma liturjiku zaharraren erabilkizun neurritsua. Bossières'ek, Baiona'ko Schola Cantorum'en fundatzaileak, agertoki-musikari eman zitzaiozlarik, badirudi bere egiten duela Glinka bere musikakide errusitarren esakizuna: «Konposatu, herriak egiten du; gure egikizuna babeskotzat hartzea eta moldertzea (101) da». Eta horixe da, hain zuzen ere, *Yuana*: emazteki bat, ederlari handi batek molderatutako eta babeskotzat hartutako musika herrikoi batenbitartez, bere aldi joanari eta bizitza hobe baten itxaropenezko giristino-fedeari amodiozko kantutan ari zaiona.

GARAI BERRI BATEN ARGU-URRATZEA

Bigarren Mundu-Gudateak beste antzutasun tarte luze bat sortarazi zuen euskal-musikaren edergintza alorrean (102). Tarte hau, gure intelektuaren arteko bi pertsonaia disdiratsuen talentuari eta iraukortasunari eskerrak —Manuel Lekuona apaiz jauna, Euskalzaingoren buruzagi (103) eta Antxiko (Francisco) Escudero maixua, Donostia'ko Musika-Ereintzategiko (104) zuzendari—, itxia gelditu da, zorionez, egintza berri eta meritutsu baten kreaziño bidez. Lau ekitaldiko *Zigor* operaz ari gara, lehenengo konzierto eran eta gero agertokiko pentsa-moldez zeharo, Madrillen aurkeztu baitzen 1967'ko Urriaren 4'an eta 8'an (105). Jardungai Arturo Campión'en *Nabarra en su vida histórica* obra erraldoiaren pasadizu batean oiñarritzen

(100) Testuan: elevación religiosa.

(101) Egokitzea, apaillatzea, antolatzea, aiutzea. Testuan: adoptar y adaptar.

(102) Testuan: en el campo del arte musical vasco.

(103) Testuan: presidente de la Academia de la Lengua. Ordutik ona Euskalzaingoa buruzagiz aldatu du, orain Villasante baita. Irakurleak igarriko zionez, "Euskaltzaindia" izen ofiziala ez utzi onartzen. (I. O.)

(104) Edo: "Musika-Mintegiko". Testuan: Conservatorio de Música.

(105) Behin bat gehiago Bilbotar zaldun-talde baten eskuzabaltasuna bixtan gelditu da beren diru-partea ezarrit, Peninsulako zenbait hiriburutan *Zigor*'en entzunaldi soil (escuetas) batzuek ematea ardiesteko eta gero, goian seíñalatutako fetxan, aurkezpe oso-oso Madrillen. Itxoin dezagun, tradiziño on hori jarraituz, zaldun horiek beren Mecenaz-lan noblean jarrai dezatela eta ez *Zigor*'i dagokionean bakarrik; baita artxibu illunetan atera zain dauden beste guzien alde ere, han baitatzate teatruko aintzinargi bizikor eta lilluratzailleak noiz ikusiko. (E. O.)

da. Pasadizu hau Josepe Zinkunegi'k (106) aldatu zuen libretora eta aipatutako bi autorek birlandu gero euskaraz eta gaztelaniaz. Tankera guzitako gora-beheretan aberatsa den jardungai bat darabil, pertsonaia historikoak eta irudimenezkoak nahasiz eta Naparroa'ko lehendabiziko errege bezala agertzen zaigun Antso Garzeitz'en korozte-egintza omentuan gaillurra jotzen du. Eskudero maixuak gogoe-ta eta ekintza batasuna tajutzen jakin du, hauxen baita obraren gidari ari den jarduera. Haren partitura, musikagilleak berak jakin erazten duenez, jatorrizko folklorea osatzen duten jokagailluen (107) muiña da. baiñan forma abstraktu batean aplikatuz, ritmuak, hotsezti jira-birak (108) eta bere egitura hoskideak (109) adierazpen ahalmen handiagoa atxeman dezaten. Egitura hontan, soinu-jokoen erabilkizunean maixu iaio baten eskua nabari da, zer egiten duen dakien ederlari batena eta orkesta-paletak harentzat ixilpekorik eztuena; hitz batean, orkestaziño sendo bat baiñan astuntasunik gabe, ongi lokarritua baiñan illuntasunik gabe. Jakintza honen jabe delarik, egilleak berrikizunik ausartenak onartzen ditu. Berrikizunok, ordea, entzuleari nahasmenik gabe (110) irixten zaizkio, tradiziñoz jasotako akorderik onguztidunena (111) izango bailitzan. «Tonutasun edo tonugabetasun libertadea —ohar-erazten digu J. L. Urreta'k musikagintza zehar huts-gabeki ari da eta iaioki estrukturatua dagoen beronen hots tira-birak (112), obra guztia, aintzinetik ondarrera, arnasaldi batean iragan-azten du». Koruak, grekoen trajedian bezalako eginkizun testigatzaillea eta aholkatzailea duelarik hemen, zenbait aldiz parte hartzen du, pertsonaien jarduera komentatuz edo argibidetuz. Berriz diogu: Hedadura handiko (113) obra hauxe, eder-gaitasunduna zalantzarik gabe eta beharreko baldintza guziak dituena zuzenez eta ohorez agertzeko —*Amaya, Mendi-Mendiyan, Perkain, Mirentxu, Oleskari zarra, Leidor, Yuana* eta beste gutxi batzuekin— opera unibersalaren bilgoan (114).

OBRA BUKATU GABEAK ETA ARGITARA GABEAK

Azaldutakoarekin, ene antzegintza lirikoaren kontatera laburtua

-
- (106) Firmaz: Zinkunegi'tar Joseba.
 - (107) Testuan: de los elementos.
 - (108) Testuan: giros melódicos.
 - (109) Testuan: construcción armónica.
 - (110) Testuan: sin complicaciones.
 - (111) El acorde más perfecto.
 - (112) Testuan: tensión sonora.
 - (113) Testuan: vastas proporciones.
 - (114) Soroan, alorrean.

bukatutzat jo beharra nuke. Baiñan, badago alboan beste obrarik, beren tituluakatik edo bigarren maillako elementu batzukatik, erre-suma-bilgoan sartuak izatea pretendi lezaketenik. Esate baterako, *Ledia*, Balentin Zubiaurreko'rena, Madriliko «Real»en estrenatua 1897'an; beronen jardungaiak, musikak baiño gehiago, sorterri oroi-garri batzuek ditu. *Arrantzalearen alaba* (*La hija del pescador*) eta *Marcia*, biak Kleto Zabalako'renak, Meyerbeer'en eragin nabarmena ezagun duena musikan; *Isasondo*, Santos Intxaustiko'rena; *Die Bas-kische Venus* (*Venus Euskalduna*), Hermann Hans Wetzler'ena, Próspero Merimée'n elaberri batean goi-argitutako opera eta tituluz apar-te, euskalduntasunaz egintza-tokia besterik eztuena, Frantzialdeko eusko-kosta, eta herri-zapore nahitasunezko ritmoren bat.

Obra argitaragabeak edo erdi argitara gabeak berriz, ugari xa-mar dira. *Maitena*, *Mirentxu* eta *Mendi-Mendiyan* delakoen estreneok piztarazi zuten lorealdiaz geroztik, sortze-lan sukarra eskualdeko organista eta banda-zuzendari gehienez jabetu zen, eta horietarik askok operak izkiriartzeari ekin zioten ausarki. Nik horietako zenbait ezagutu nuen eta udaratako arkitzealdi bakoitzean, ernetzen ari ziren beren sortze-lanen entzunaldirik eskeintzen zidaten. Ernealdian zegoen *Lorea*, Josepe Mari Ajesta'rena («Luxemendi»); beronen tenore *particella*'rik gehiena gordetzen dut, beste zati batzuekin ba-tean. *Udala*, Saintz Basabeko'rena; *Les Trois Vagues* (*Hiru Olatuak*), Charles Bordes'ena, bere heriotzak bukatzeke utzi zuena, eta halaber beste opera batzuek aipuko autoreenak, Santos Laspiur, Bernat Gabiola eta abar bezala.

Esan beharrik ezta, laburpen honek —idorra ezinbestean— ez-tuela irristsik (115) zehatza eta osoa izateko. Fetxa hutsegiterik asko eta ez-aipatze franko leporatu ahal izanen zaizkit, noski. Hutsune hauek ez daitezela interpreta ahazte bezala. Denbora berriek perme-ti diezagutenean gudu-zelaira bihurtzera eta antzegintza lirikuaeren berrikizunari eta sormenari (116) gure ahalegin partea eskeintzea, orduan izanen da une egokia musika emankizun sailla osatzeko Eus-kalerrian. Gure guraria (117) ba belaualdi gazteak presta daitezela egikizun zoriontsu hau burutu ahal izateko.

AZKEN GOGOANKIZUNAK (118)

Orain artean izkiriaturakoa bir-irakurriz, bildur bat. zalantza bat

(115) Ambición, pretensión.

(106) Creación.

(107) Nahikundea (deseo).

(118) Consideraciones. "Gogoangarri" bezala osatua.

pizten zait, alegia, gorespenari ixurpide handiegia eman diodala agian. Horretxegatik gerta daiteke, irakurleak optimista bihurri eta zuzenezin bat naizen ustea har dezala, euskal-operaz hitz egitean, Cándido (119) berri bat bailitzan, edergintzaren mundurik ederrenean bizi dela derizkiona. Zorigaitzez ezta horrela. Aixa ikusten baitut, komentatutako sortze-lanen artean metal kaxkarraren zaiñak arkitzen direla. Baiñan, galde daiteke: epaikari urrikalgaitzen (120) postura zorrotza hartuta, gure gaurko eta geroko obrak hobeak izatea ardietsiko ahal dugu? Eztut uste. Kritikak, ene sentipenaren arabera, justiziak bezala, onberatasun neurritsu bateruntz ixuri behar du. Egia eta hutsegite ukaeziñak ezkutatu gabe, kritika horrek beti saiatu behar du asmakizunak gorapatzen, ederlariaren lan kreatzaileari arnas emateko eran. Maixurik handienak eta adimen-erraldoiak (121), urte luzeak erabili izan dituzte batzutan beren obrak ikuitzen eta hobetzen. Beethoven'ek hiru aldiz bir-egin zuen bere *Fidelio* eta Verdi'k bost aldiz bir-galdu (122) zuen bere *Don Carlos*. Zer harrigarririk du, bada, gure musikagilleak —gehienok opera bat besterik iratzi ez tutelarik— hutsetan eta akatsetan erori baldin ba'dira? Inporta dena, diot berriz ere, beren asmakizunak aditzera ematea da, beren egiñahalak nabaituarazi eta suspertuazi, sagarakizunera (123) eta ospera daraman bide-txigor gogorretik aurreratzen etsi ez dezaten. Jainkotasun honek hain urri eta batzuetan hain bidegabe zabaltzen baititu bere dohaiak! Goza gaitzen, bai, beste jatorritako edergintzez, baiñan eztezagun gurea arbuia, gure egiazko nortasunaren erakuspena baita. Gure ekintzategi ederzaleen (124) programetan —bitez koroak, orkestak edo antzegintzak— ez daitezela inoiz falta, hain sarri babesik gabe gelditu diren gure ederlarien adierazpideak (125). Kultura-aurrerapenaren aintzinean dihoazen erresumen erakuspidea jarrai dezagun —Alemania, Frantzia, Italia eta beste— eta dakusagun nolako lehiatz adoretzen eta babes-ten duten beren adimen-jarioaren adierazpide den oro eta beren sor-terri mugetatik kanpora arguillutsu zabaltzen izpiritu-mandatutzat

(119) "Diccionario Hispánico Universal"ek (II Tom.), honela dio "Cándido" hitzaz: "Lit. Personaje principal de la novela de Voltaire *Cándido o el optimismo*, en la cual se hace mofa de la máxima de Leibniz *Todo es inmejorable en el mejor de los mundos posibles*. Euskaraz: *Kandido edo optimismua*, Voltaire'n elaberriko pertsonaia nagusia. Beronetan burla egiten da Leibniz'en zuhur-hitz hontaz: *Dena da ezin hobetugarri izan daitezken mandutatik onenean*. (I. O.)

(120) Kupigaitza. Testuan: jueces inexorables.

(121) Testuan: genios.

(122) Testuan: refundió.

(123) Testuan: a la consagración.

(124) Testuan: entidades artísticas.

(125) Mintzabide, espresabide. Testuan: expresiones.

dutena. Aipatutako herrialdetan, edergintza-adierazpenak, elementu laguntzailleak bezala kontsideraturik daude, hazkuntza herrikoia ren urgazle (126), alegia. Adibide bat besterik ez aipatzeko, hor dugu Paris, sei antzoki laguntzapetu (127) bere baitan dituelarik, arte-kultura tankerako beste zenbait ekintzategi gogoan hartu gabe. Eta Suiza'n, eta Belgika'n, eta Austria'n eta, baitipat, Alemania'n, Eskandinabia'ko herrialdeak aparte utzirik, hirixka txipiak ere badituzte beren erakundeak (128), udalarenak eta bereziak (129) ere bai, fin-tasunezko eta gogo-altxakundezko (130) hazkuntza egikizun berbe-ran dihardutenak. Beroien estudioa suspergarri izan dakiguke, eta baita ere arnas-emaille eta erakuspide osasuntsu.

Donostia'n, Uztaillak 30, 1974.

(126) Testuan: coadyuvantes de la educación popular.

(127) Teatros subvencionados.

(128) Testuan: organismos.

(129) Testuan: municipales y particulares.

(130) Testuan: de elevación espiritual.

ITZULTZAILLEAREN OHARRA: "EGAN" aldizkari hontan, 1973'ko 1-6 zenbakian, 24'garren horrialdean, Isidoro Fagoaga jaunaren "Psikolojia alorrean pizkunde aintzindari: Huarte Donibane"ko" deritzan irazlanean, hutsegite larri bat eta txipi bat bederen lerratu zaizkigula konturatu gara. 28'gn. horrialdean, azpi-markaturik edo bastardillan dihoan hitz-zerrenda hau gelditu zen jarri gabe: "Pizkundearen eta Eraberritzearen mendea —eraxten dugu guk—, gizon handietan oparoena *izan sen*, gure Huarte bezalaxe, usterik *gutxieneko girotan sortu baitzi-ren*: *Tomas Moro*, *Eneko Loiolako*, Erasmo Rotterdango...".

29'gn. horrialdean: (Cervantes'en argiturri handi bat: Huarte Donibane"ko dok-torea eta haren Adimenen *Asterketa*), behar du izan eta inprimaturik *Asterketan* agertzen da. Beste hutsegiterik itzuli baldin ba'zaigu, irakurleak barkatuko ahal digu hauekin batean.